

A Zsélyi szójegyzékről.

LUKCSICS PÁL a gróf Zichy család zsélyi levéltárából kiadott egy 15 lapra terjedő kéziratos latin-magyar szójegyzéket (MNy. XXVI, 227—232). A kiadáshoz írt bevezetésben a szójegyzéket magyar szavainak írása alapján a XVI. század 60-as vagy 70-es éveiből valónak mondja, s fölteszi, hogy Melyth Pál tanult belőle Bártfán 1572-ben. A tárgyi csoportok szerint szerkesztett szójegyzék hét szócsoportja összesen 307 latin-magyar cikket foglal magában. Latin címmel megjelölt szócsoportjai: I. Nomina Celorum Cum pertinenciis (1—50), II. Nomina mundi annum mensium et dierum cum pertinenciis (51—95), III. Dies hebdomadales (96—102), IV. Nomina hominum etatumque eorum et consanguinitatis (103—159), V. Nomina Nuptiis accomodata (160—183), VI. Nomina membrorum (184—280), VII. Nomina Armorum ad militiam pertinentia (281—307).

Ha a szójegyzéknek mint szótörténeti forrásnak és mint szótártörténeti emléknek az értékét meg akarjuk állapítani, meg kell vizsgálnunk, hogy önállóan szerkesztett munka-e vagy pedig valamely régiebb szójegyzékünk másolata, esetleg átdolgozása. Hogy másolat, azt láthatjuk abból, hogy latin szavaiban is meg magyar értelmezéseiben is elég nagy számmal vannak olyan íráshibák, amelyek csakis másolásból eredhetnek. Hibásan leírt latin szavai pl. 9. *Socliacus* (helyesen = zodiacus), 37. *Pluina* (= pluvia), 122. *Leuiter* (= levir), 163. *Gubaracio* (= subarrhacio, vö. Schl. 248; Márt. 1818 glossarium), 173. *Cenina* (= femina), 248. *pupula* (= pustula), 273. *Gura* (= sura) stb. Ugyanilyen másolási hibák a magyar értelmezések között pl. 192. *Lentico* — *chepew* (helyesen = lentigo — szeplő, vö. Schl. 323; MELICH, Cal.), 242. *Talaris* — *Bakfjg walo* (= bokáig való, vö. MELICH, Cal.), 304. *Gleta* — *Borda* (= pelta — bolda, vö. EtSz. bóda). Tehát aki ezt a szójegyzéket ránk maradt alakjában leírta, nem maga szerkesztette, hanem másolta.

Régibb szójegyzékeinkkel való összehasonlításból az is kiderül, hogy a Zsélyi szójegyzék nem önállóan szerkesztett munka másolata, hanem ugyanabba a nomenclatura-családba tartozik, amelynek ismert képviselői a Besztercei, a Schlägli és a Soproni szójegyzék. Ezek közül is legjobban megegyezik a Schl. szójegyzékkel, úgyhogy a Zsélyi szójegyzéket a Schl. vagy a Schl.-hez igen közel álló, ma már ismeretlen szójegyzék leszármazottjának kell tekintenünk. Ennek a legfontosabb bizonyítéka, hogy a Zs.-ben ugyanazok a szócsoportok ugyanabban a sorrendben vannak meg, mint a Schl.-ben.¹⁾ Világosan kitűnik ez a következő összehasonlításból:

Zs. I.	1—50 = Schl. I.	(Deus)	44—113.
Zs. II.	51—83 = Schl. II.	(Mondus)	114—144.
Zs. III.	96—102 = Schl. II.	„	145—161.
Zs. IV.	103—159 = Schl. IV.	(Homo)	182—246.
Zs. V.	160—174 = Schl. IV.	„	247—277.
Zs. VI.	184—280 = Schl. V.	(Caput)	278—467.
Zs. VII.	281—307 = Schl. VIII.	(Miles)	555—629.

Az összehasonlításhoz megjegyzem, hogy a Zs. V. 175—183 egyes szavai a Schl. XV. 1174—1194 között találhatóak. A szócsoportok ugyanilyen sorrendjét más szójegyzékünkben hiába keressük. Nincsen meg ugyanez a sorrend a Besztercei szójegyzékben sem, nemcsak azért, mert a Beszt. az elején csonka, s ezért a Zs. I—III. csoportjának megfelelő cikkek hiányzanak belőle, hanem azért sem, mert a Zs. VI. csoportjának megfelelő szócsoport szintén hiányzik a Beszt.-ből. Csak a Zs. IV., V. és VII. csoportja található meg a Beszt.-ben (1—150). A Soproni szójegyzékben (1—62) pedig csak a Zs. VI. csoportjának második része (238—280) van meg. Nyomtatásban megjelent XVI. századi szójegyzékeinkben: Murmellius Lexiconában, Pesthy Gábor meg Szikszai Fabricius Nomenclaturájában más szócsoportok vannak.

A szócsoportok sorrendjén kívül a két szójegyzék egyes szavai között is találunk olyan feltűnő egyezéseket, amelyek arra mutatnak, hogy a Zs. szójegyzék a Schl.-ből származik.

¹⁾ A Schl.-ben a szócsoportoknak nincsen fejezetcímük, hanem minden csoport külön sorban kezdődik. Összeállításukat l. MELICH, A magyar szótár-irod. 19.

Ilyen egyezések: Schl. 1174 (és Beszt. 609) *aucupeta* a latin *acupicta* eltorzult alakja (l. SZAMOTA jegyzetét a Schl. kiadásában), Zs. 175 alatt ugyanígy *aucupeta* olvasható; Schl. 132 a latin *zodiacus* magyar megfelelője: *nap haza* (= nap háza), ugyanígy Zs. 9 alatt, más forrásban ezt az értelmezést nem talál-
tam; Schl. 588 (és Beszt. 118) a latin *pelta* magyarul *bolda*, a Zs. szójegyzékben (304) a magyar értelmezés a *bolda* szó félreértéséből: *borda*.

A Zs. szójegyzék latin szavainak kétharmad része megvan a Schl.-ben, VII. szócsoportjának 27 szava közül csak 2 hiányzik a Schl.-ből. Ez is bizonyítéka a két szójegyzék közös származásának. A Zs. szójegyzék azonban nem egyszerű másolata, kivonata a Schl. egy részének, hanem részben rövidített, részben más forrásokból bővített átdolgozása. A Schl. szójegyzéknek azokban a szócsoportjaiban, amelyek a Zs.-ben is megvannak, 500 latin szó van. Ezekből csak 200 maradt meg a Zs.-ben. Ezenkívül a Zs. elhagyta a Schl. I. csoportjának 1—43 szavát, továbbá egészen mellőzte a Schl. III. Decem (162—181), VI. Rex (468—516) és VII. Hvngrus (517—554) csoportját. Viszont a Zs. írója egyes szavakon kívül beiktatott a maga szójegyzékébe rokonértelmű szavakból álló kisebb egységeket, így a II. csoportjába a négy elem, a négy évszak és a tizenkét hónap nevét. Ezek nincsenek meg a Schl.-ben, de megtalálhatók pl. Murmelliusbán. Hogy a Zs. XVI. századi átdolgozója ismerhette Murmelliust, valószínűnek látszik abból is, hogy a latin *stillicidium* magyar értelmezése mind a két szójegyzékben (Zs. 41, Murm. 234): *hulladék*. A magyar szónak ez a jelentése ezenkívül csak a DöbrK.-ből ismeretes (NySz.). A Zs. szój. a Schl.-vel közös latin szavak magyar értelmezését is több helyen megváltoztatta. E változtatások egy része annak a következménye, hogy a két szójegyzéket egymástól elválasztó másfél század alatt egyes szavak elávtak, másoknak meg a jelentése változott. Ilyen szótörténeti szempontból is tanulságos adatok pl. a következők. A Schl. szój.-ben a latin *stella* magyar neve *húgy* (pl. 61. Stella — hug, 65. astronomus — hugbaneze, 67. lucifer — fenes hug). A Zs. szój.-ben a *húgy* nem fordul elő, helyette a mai *csillag* szót találjuk (20. Stella — chýllagh, 23. Lucifer — Haýnal chýllagh). A Schl.-ben (70) a latin *plaustrum* magyarul *zeker hug*, a Zs. szój.-ben (25) pedig *kenchql zekere*. Más források szerint is a *húgy* 'stella' a

kódexek korán túl csak a *kaszahúgy* összetételben fordul elő, a népnyelvből is csak ebben az összetételben vannak rá biztos adatok (NySz., MTsz.). — A Schl. szój. (375) szerint a latin *armus* magyarul *mely kalan* (= mellkanál vagy SIMONYI Zs.-nak a Schl. kiadásában levő jegyzete szerint talán *mell-kalács*). A Zs. szój. a más forrásokból is csak a XVI. század óta ismert *sódar*-ral fordítja a latin szót (227. *Armus—Soldor*). — A fegyvernevek közül a latin *galea* a Schl.-ben (559) és a Beszt.-ben (90) *helm*, a Zs.-ben (286) *Sjfsak*; a *femorale* a Schl.-ben (568) és a Beszt.-ben (98) *hohmer*, a Zs.-ben (290) *zorejtho*; a *claua* a Schl.-ben (595) *mochk*, a Beszt.-ben (123) *math*, a Zs.-ben (302) *Bwzoganij*; a *hasta* a Schl.-ben (597) *chucha*, a Beszt.-ben (125) *zucha*, a Zs.-ben (305) *kopija*. — A *köd* szónak a Schl. szój.-ben 'felhő' jelentése van (106. *nubs—ked*), ugyanígy Murréliusban (220. *Nubes—Köd*) és az AporK.-ben is (*ködökiglen—usque ad nubes* NySz.). A Zs. szój. átdolgozója nem ismerte a *köd*-nek ezt a jelentését, a latin *nubes*-t *felleg*-nek értelmezte (34. *Nubus—fellyegh*). Ugyanígy a *dér* szónak a Schl.-ben (88) 'serenum' a jelentése (vö. MELICH: MNY. XXIII, 8—10), a Zs. szój.-ben (48) a latin *serenum* magyarul: *Thjztha Ydew*. — Szójegyzékünknek a Schl.-vel egyező vonásai ez utóbbiból való leszármazás bizonyítékai, a Schl.-től eltérő értelmezései és betoldásai pedig arra mutatnak, hogy a Zs. szój. ránk maradt alakja többszöri átdolgozás eredménye.

A Zsélyi szójegyzék korából, a XVI. század második feléből már gazdag magyar szókincset magukban foglaló szótári munkáink vannak. Ennek az aránylag kis terjedelmű szójegyzéknek forrásértékénél jóval nagyobb a szótártörténeti fontossága. MELICH JÁNOS a Besztercei és a Schlägli szójegyzék összehasonlításából (A magy. szótárírod. 22) azt következtette, hogy hazánkban több ilyen tankönyvnek kellett lenni. Következtetését igazolja, hogy azóta ennek a szójegyzék-családnak két előbb ismeretlen tagja került elő: a Soproni és a Zsélyi szójegyzék. Az utóbbi egyúttal bizonyítéka annak is, hogy ez a szójegyzék-család másolatokban, átdolgozásokban a XIV. század utolsó negyedétől kezdve mintegy kétszáz esztendőn keresztül használt tankönyv volt iskoláinkban.